

Piotr BRIKS

GŁUPI, GŁUPSZY... BEZBOŻNY O rozumieniu głupoty w Biblii hebrajskiej

Swoistą definicję głupoty biblijnej znajdujemy w Księdze Izajasza: „Bo głupi wygłasza niedorzeczności i jego serce obmyśla nieprawość, żeby się dopuszczać bezbożności i mówić przewrotnie o Panu, żeby żołądek głodnego pozostawić pustym i spragnionego pozbawić napoju” (Iz 32,6). W tym jednym zdaniu znajdujemy wszystkie najważniejsze aspekty biblijnej głupoty: skłonność głupca do gadulstwa, czynienie zła, bezbożność i wynikające z głupoty mówienie niedorzeczności o Bogu, wreszcie brak uczuć wyższych, w tym miłosierdzia.

Biblia, jak sama (grecka) nazwa wskazuje, to wiele ksiąg – spisanych na podstawie bardzo wielu źródeł, przez wielu autorów, uzupełnianych i modyfikowanych przez niezliczoną rzeszę redaktorów, na przestrzeni ponad tysiąca lat. Każde opracowanie referujące jakkolwiek temat „w Biblii” obarczone jest więc ryzykiem zbyt wielkich uproszczeń czy uogólnień. Ponieważ jednak Biblia jako całość inspirowała rozwój kultur, warto ryzyko to podjąć. W niniejszym artykule ograniczę omówienie tematu do kanonu hebrajskich ksiąg biblijnych, tworzących pewną logiczną, kulturową całość, a równocześnie fundament, na którym powstały tak zwane księgi deuterokanoniczne, a potem cały Nowy Testament.

W biblistyce polskiej temat głupoty nie jest poruszany często. Pojawia się w bardzo nielicznych opracowaniach leksykalnych i w odniesieniach do poszczególnych tekstów w ramach komentarzy do całych ksiąg biblijnych. Do tej pory nie ukazała się ani jedna monografia biblistyczna poświęcona temu tematowi, a opracowań cząstkowych też jest raczej niewiele. Koniecznie wspomnieć tu należy o bardzo ciekawej książce ks. Andrzeja Zwolińskiego *O głupocie*¹. Nie jest to wprawdzie analiza biblijna, ale autor, specjalista z zakresu nauki społecznej Kościoła, obok różnych ujęć i aspektów głupoty, wiele miejsca poświęca temu zagadnieniu w Biblii.

Z najnowszych publikacji podejmujących ten temat w odniesieniu do Biblii hebrajskiej warto wspomnieć teksty: Piotra Śliwińskiego „*Mówi głupi w sercu swoim: Nie ma Boga*” – szkic do filozoficznych dziejów motywu biblijnego², Mi-

¹ Zob. A. Z w o l i ń s k i, *O głupocie*, Wydawnictwo M, Kraków 2012.

² Zob. P. J. Ś l i w i ń s k i, „*Mówi głupi w sercu swoim: Nie ma Boga*” – szkic do filozoficznych dziejów motywu biblijnego, w: *Rozumienie Biblii*, red. T. Jelonek, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków 2006, s. 113-124.

rosława Jasińskiego *Kilka słów o dialogu z mądrym. Studium nad przysłowiem zawartym w Prz 26,4-5*³, Janusza Wilka *Uczta mądrości (Prz 9,1-6) i biesiada głupoty (Prz 9,13-18)*⁴ oraz Wojciecha Węgrzyniaka *Głupota niewiary*⁵.

TERMINOLOGIA BIBLIJNA

Wachlarz określeń głupoty, głupiego człowieka, głupich zachowań lub postaw jest w biblijnej hebrajszczyźnie bardzo szeroki. Pominąwszy określenia opisowe czy metafory, najważniejsze spośród używanych na określenie głupoty terminów to: „*ēwīl*” (hebr., formy oboczne: *ēwīlī*, *īwwelet*), „*nābāl*” (hebr., formy oboczne: *nēbālā^h*), „*kēsīl*” (hebr., formy oboczne: *kēsīlūt*, *kislā^h*) oraz pochodne od rdzenia „*skl*” (formy czasownikowe oraz rzeczowniki „*sākāl*” i „*siklūt*”)⁶.

³ Zob. M. Jasiński, *Kilka słów o dialogu z mądrym. Studium nad przysłowiem zawartym w Prz 26,4-5*, w: *Memoriale Domini. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Jerzemu Stefańskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. M. Olczyk, W. Radecki, Prymasowskie Wyższe Seminarium Duchowne, Gniezno 2010, s. 167-175.

⁴ Zob. J. Wilk, *Uczta mądrości (Prz 9,1-6) i biesiada głupoty (Prz 9,13-18)*, „Ateneum Kapłańskie” 102(2010) nr 3(610), s. 532-541.

⁵ Zob. W. Węgrzyniak, *Głupota niewiary*, w: *Od wiary Abrahama do wiary Kościoła*, red. M. Kowalski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, s. 239-252. Tej samej tematyce poświęcona jest część doktoratu tego autora (zob. tenże, *Lo stolto ateo. Studio dei salmi 14 e 53*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014). Zob. też: tenże, *Why Is an Atheist a Fool? The Concept of Wisdom in Psalm 14, Isteni Bölcsesség, Emberi Tapasztalat, 23. Nemzetközi Biblikus Konferencia a Szegedi Gál Ferenc Hittudományi Főiskolán 2011, szeptember 08-10*, red. B. György, JATEPress, Szeged 2012, s. 367-373. Artykuł *Głupota niewiary* uzupełniony został o bardzo ciekawy dodatek: *Dwie refleksje o aktualizacji związku niewiary z głupotą* (s. 248-250). Do powyższych publikacji można dodać dwa opracowania dotyczące ksiąg deuterokanonicznych Starego Testamentu: artykuł Jolanty Pudełko (zob. J.J. Pudełko, *Wychowanie według Syracyclesa*, „Verbum Vitae” 2012, nr 21, s. 83-104) oraz fragmenty książki Bogdana Ponizęgo (zob. B. Ponizy, *Księga Mądrości na dziś*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Teologiczny. Redakcja Wydawnictw, Poznań 2014). Najnowszą polską bibliografię tematu uzupełnia pięć artykułów odnoszących się do tematu głupoty w Nowym Testamencie: M. Rosik, *Jezus-Architekt. Czyli o budowaniu domu na skale*, „Zeszyty Karmelitańskie” 2004, nr 4(29), s. 25-29; M. Wojciechowski, *Przypowieści o elitach*, „Ateneum Kapłańskie” 145(2005) nr 3(580), s. 434-449; pośrednio: J. Zaleski, *Chrystus mocą i mądrością Bożą w 1 Kor 1-2*, „Studia Bobolanum” 2010, nr 1, s. 27-47; M. Kowalski, *Jak chwalc siebie, oddać chwałę Panu? Strategia i dynamika Pawłowej mowy w 2 Kor 10-13*, „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia Biblistów Polskich” 11(2014), s. 333-354. Warte zauważenia jest też anonimowe, ale kompetentne résumé na portalu Bibliamowi.pl (zob. *Głupota*, bibliamowi.pl/zagadnienie/głupota/).

⁶ Osoby, które nie mają możliwości lektury cytowanych tekstów w języku hebrajskim, w wielu przypadkach nie będą mogły odnaleźć w tłumaczeniach synonimów słowa „głupota”, gdyż często zastępowane są one takimi terminami, jak: „zło”, „czyn haniebny”, „przestępstwo”, „nieprawość”, „grzech” czy „zbrodnia”.

Pierwsza grupa określeń głupoty wywodzi się od rdzenia „wl”. Wprawdzie jego etymologia nie jest jasna, ale pochodzące od niego słowa (w różnych starożytnych językach semickich) odnoszą się albo do głupoty właśnie, albo do wystawania, sterczenia, bycia tłustym, ważnym (co być może dla starożytnych było w jakiś sposób spójne logicznie)⁷. W Biblii hebrajskiej są to rzeczowniki „ėwīl”, „ėwīlī” i „iwwelel”. Jako jednoznaczne określenia głupoty występują one w tekście pięćdziesiąt dwa razy, w zdecydowanej większości w Księdze Przysłów (czterdzieści dwa razy⁸), przede wszystkim w starszych jej fragmentach. Poza tym pojęcie to pojawia się w Księdze Hioba i w księgach prorockich. Jest to więc termin z zakresu wczesnej, sapiencjalnej i poetyckiej literatury hebrajskiej.

Najczęściej słowo to używane jest w paralelizmach antytetycznych razem z określeniem „mądry” (hebr. *hākām* – Prz 10,8.10.14; 12,15; 14,3; 17,28; 29,9), „rozumny, wnikliwy” (hebr. *nāḥôn* – Prz 17,28), „roztropany, sprytny” (hebr. *‘ārūm* – Prz 12,16, por. 15,5, w odniesieniu do roztropności nabywanej dzięki respektowaniu nagan ojca). W formie abstrakcyjnej „iwwelel” występuje paralelnie do pozostałych określeń głupoty, jak: „k‘śīl” (np. Prz 26,1-12 oraz 12,23; 13,6; 14,8.24; 15,2.14; 17,12)⁹, „ėwīl” (Prz 16,22; 27,22) czy „ḥāsar-lēb” (Prz 15,21; por. 10,21). Ciekawym dopełnieniem wyrażenia „iwwelel” jest „k‘limmā^h” (Prz 18,13) – czyli „wstyd, hańba” – wspólnie charakteryzują one kogoś, kto odpowiada, zanim wysłucha. Najczęstszymi przeciwieństwami „iwwelel” są „poznanie, wiedza, mądrość” (hebr. *da‘at* – np. Prz 12,23; 13,16; 14,18; 15,2.14), „opanowanie, wytrwałość” (hebr. *t‘būnā^h* – Prz 14,29) oraz oczywiście „mądrość, mądry” (hebr. *‘okmā^h*, *‘ākām* – Prz 14,1.8)¹⁰; „ėwīl” i wszystkie wyrazy pokrewne oceniane są zawsze negatywnie¹¹.

⁷ Na temat pola semantycznego pochodnych od rdzenia „wl” zob. T. D o n a l d, *Semantic Field of ‘Folly’ in Proverbs, Job, Psalms and Ecclesiastes*, „Vetus Testamentum” 13(1963) nr 3, s. 285-292.

⁸ Stanowi to 81% wszystkich wystąpień.

⁹ Najczęściej synonimicznie wobec „ėwīl” używanymi określeniami są pochodne właśnie od „k‘śīl” (por. S k l a d n y, dz. cyt., s. 30, 52n.).

¹⁰ Na temat występowania i rozumienia pochodnych lub tłumaczeń wyrażen wywodzących się od rdzenia „wl” („wlt”) w rękopisach z Qumran zob. hasło „(לול) → (לול)”, w: *Hebräisches und aramäisches Wörterbuch zu den Texten vom Toten Meer*, t. 1, red. R.G. Kratz, A. Steudel, I. Kottsieper, De Gruyter, Berlin 2017, s. 35-37, w Septuagincie i w Nowym Testamencie zob. G. B e r t r a m, hasło „μωπος”, *Theological Dictionary of the New Testament*, t. 4, red. G. Kittel, G. Friedrich, tłum. W.G.W. Bromiley, wyd. elektroniczne, Eerdmans, Grand Rapids 2000, s. 833-835, 837-847; W. C a s p a r i, *Über den Bibl. Begriff der Torheit*, „Neue Kirchliche Zeitschrift” 39(1928), s. 668-695; U. W i l c k e n s, *Weisheit und Torheit. Eine exegetisch-religionsgeschichtliche Untersuchung zu 1. Kor. 1 und 2*, Verlag J.C.B. Mohr, Tübingen 1959.

¹¹ Zob. M. S æ b ø, hasło „לול ewil fool”, w: *Theological Lexicon of the Old Testament*, red. E. Jenni, C. Westermann, Hendrickson Publishers, Peabody 1997, s. 120-122.

Drugim z najczęściej występujących w Biblii hebrajskiej określeń głupoty jest słowo „nāḇāl”. W odniesieniu do głupoty słowo to i jemu pokrewne pojawiają się w Tanach około trzydziestu sześciu razy i są rozłożone mniej więcej równomiernie w różnych gatunkach ksiąg biblijnych (w Księdze Rodzaju, Księdze Psalmów, Księdze Przysłów, Księdze Powtórzonego Prawa, 2 Księdze Samuela, Księdze Hioba, Księdze Izajasza, Księdze Jeremiasza, Księdze Ezechiela, Księdze Sędziów)¹². Także w tym przypadku etymologia słowa nie jest jasna¹³, ale wykazuje ono wyraźne podobieństwo do akadyskiego „napālu” oznaczającego „doprowadzić do upadku, złamać, zniszczyć” oraz do hebrajskiego rdzenia „nbl” o podobnym znaczeniu: „upaść”, a w formie przyczynowej „doprowadzić do upadku, zniszczyć”. Jakob Barth wywodzi to słowo od niepotwierdzonego bezpośrednio w Biblii hebrajskiej znaczenia rdzenia „nbl” – „wiednać, zanikać, być mizernym” i wskazuje na podobieństwo do arabskich określeń słabowitości, biedy, kończenia się, marnienia czy do akadyskiego terminu „nabultu” oznaczającego zwłoki¹⁴.

Rdzeń „nbl” w Biblii hebrajskiej wyraża ideę nierozumnego, nieprzemysłanego, głupiego działania (por. Prz 30,32), będącego przeciwieństwem działania mądrego, rozumnego, planowego. Działanie opisane za pomocą rdzenia „nbl” sprzeciwia się ustalonemu (bezpośrednio – lub w domyśle – przez Boga) porządkowi (por. Mi 7,6)¹⁵. W koniugacji piel rdzeń ten zawsze odnosi się do działań religijno-etycznych. Podmiotem n^eḇālā^h może być nawet sam Bóg, na przykład gdy obiecuje, że nie zrobi nic „głupiego” (złego) na szkodę „przyjaciół” Hioba (por. Hi 42,8)¹⁶. Wilhelm Caspari definiuje „n^eḇālā^h” wprost jako świętokradztwo, w odróżnieniu od słowa „nāḇāl”, oznaczającego wykorzystywanie Boga do własnych celów, a tym samym odrzucenie Jego zbawienia¹⁷.

¹² Caspari zauważa, że słowo to pojawia się w starszych fragmentach wymienionych ksiąg (por. C a s p a r i, dz. cyt., s. 676). Septuaginta pochodne od „nbl” tłumaczy na różne sposoby (zob. tamże, s. 668-695; por. W.M.W. R o t h, *NBL*, „Vetus Testamentum” 10(1960) nr 4, s. 401; B e r t r a m, dz. cyt.; t e n ż e; hasło „φρῖν”, w: *Theological Dictionary of the New Testament*, t. 9, red. G. Friedrich, tłum. W.G.W. Bromiley, wyd. elektroniczne, Eerdmans, Grand Rapids 2000, s. 220-235). W pismach qumrańskich słowo to pojawia się tylko cztery razy (por. *Konkordanz zu den Qumrantexten*, red. K.G. Kuhn, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1960, s. 139; J.H. C h a r l e s w o r t h, *Graphic Concordance to the Dead Sea Scrolls*, Verlag J.C.B. Mohr – John Knox Press, Tübingen–Westminster 1991, s. 419).

¹³ Zob. R o t h, dz. cyt.; por. M. S æ b ø, hasło „נָבַל nābāl fool”, w: *Theological Lexicon of the Old Testament*, s. 907n.

¹⁴ Por. J. B a r t h, hasło „נָבַל «Elender, Niederträchtiger»”, w: tenże, *Wurzeluntersuchungen zum hebräischen und aramäischen Lexicon*, J.C. Hinrichs, Leipzig 1902, s. 28n.

¹⁵ Por. C a s p a r i, dz. cyt., s. 671, 673n.

¹⁶ W hebrajskim tekście Księgi Syracha pojawia się paralelizm „nbl” – „mōšlim” (Syr 4,27), czyli „głupi” – „władcy”.

¹⁷ Por. C a s p a r i, dz. cyt., s. 676.

W Pierwszej Księdze Samuela pojawia się mężczyzna o imieniu Nabal, „który jest jak jego imię” (1 Sm 25,25) – głupi (por. 1 Sm 25,3-25), przy czym owa głupota, przynajmniej w ocenie jego żony, nie wynika z braku wiedzy, ale z nieakceptowania reguł współżycia z innymi i sprawiedliwości. W tekście tym zauważona zostaje ciekawa prawidłowość: człowiekowi głupiemu nic nie można powiedzieć (por. 1 Sm 25,17). Tłumaczenia terminów pochodnych od „nbl” zmierzają zatem w trzech kierunkach: „głupi”, „zepsuty”, „zły”¹⁸.

Trzecim z najczęściej używanych terminów odnoszących się do głupoty są pochodne od rdzenia „ksl” oznaczającego pierwotnie bycie grubym, tłustym (pokrewny arabski termin „kasila” oznacza „być ciężkim”)¹⁹. W takim znaczeniu rdzeń ten nie pojawia się jednak w Biblii hebrajskiej²⁰. Pojęcie to musiało więc ewoluować od określenia tłustości, poprzez otyłość, ślamazarność, bycie nieporadnym, aż po biblijne bycie nierozumnym, głupim (por. Syr 22,14). Być może najbliższy pierwotnemu znaczeniu rdzenia „ksl” jest rzeczownik pochodny „kesel” oznaczający najczęściej biodra, lędźwie (por. Kpł 3,4.10.15; 4,9; 7,4; Ps 38,8; Hi 15,27), ale także ufnosć (por. Ps 78,7; Hi 31,24; Prz 3,26), niekiedy w negatywnym znaczeniu tego słowa, czyli zadufanie lub ułudę (por. Ps 49,14; Hi 8,14) oraz oczywiście bezpośrednio głupotę (por. np. Koh 7,25). „Ufnosć” (być może wywodzącą się z poczucia bezpieczeństwa) oddaje także inny rzeczownik pochodny: „kislāh” (Ps 85,9; Hi 4,6). Natomiast kolejny rzeczownik z tej samej rodziny, „kesîlût” (Prz 9,13), oznacza już bezpośrednio głupotę i to najgorszego rodzaju. To samo słowo jest hebrajską nazwą konstelacji Oriona – dla Hebrajczyków będącej wyobrażeniem bezbożnego olbrzyma przywiązanego do nieba. Według zachowanych tradycji olbrzymem tym miał być Nimrud, siłacz sprzeciwiający się Bogu. Niektórzy uważają, że jest to aluzja do tego, co oburzające, bezczelne, ergo: głupie²¹.

Najczęściej występującym w Biblii hebrajskiej terminem pochodzącym od rdzenia „ksl” jest rzeczownik „k^csîl”, funkcjonujący niekiedy także jako przymiotnik (Prz 10,1; 14,7; 15,20; 17,25; 19,13; 21,20; Koh 4,13; por. też 5,2)²².

¹⁸ Na przykładzie tłumaczeń psalmów 14. i 53. por. Węgrzyniak, *Głupota niewiary*, s. 242.

¹⁹ Zob. M. Sæbø, hasło „לִיָּדֵס kesîl fool”, w: *Theological Lexicon of the Old Testament*, s. 800-802.

²⁰ W formie czasownikowej pojawia się tylko raz, w Księdze Jeremiasza (por. Jr 10,8) i oznacza tam bycie głupim.

²¹ Por. Am 5,8; Hi 9,9; 38,31; w liczbie mnogiej: Iz 13,10. Por. też: G. Fohrer, *Das Buch Hiob*, Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, Gütersloh 1966, s. 198; hasło „לִיָּדֵס”, w: L. Koehler, W. Baumgartner, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, CD-ROM, Brill, Leiden – New York 1999, s. 489; zob. G.R. Driver, *Two Astronomical Passages in the Old Testament*, „Journal of Theological Studies” 7(1956) nr 1, s. 1-11.

²² Na temat pochodzenia tej formy (obcej hebrajskiemu) por. R. Meyer, *Hebräische Grammatik*, t. 2, De Gruyter Verlag, Berlin 1969, s. 28; M. Wagner, *Die lexikalischen und grammatikalischen Aramaismen im alttestamentlichen Hebräisch*, De Gruyter Verlag, Berlin 1966, s. 122.

Słowo to pojawia się aż siedemdziesiąt razy²³, ale zaledwie w trzech księgach: Księdze Psalmów (trzy razy), Księdze Przysłów (czterdzieści dziewięć razy)²⁴ i Księdze Koheleta (czterdzieści dziewięć razy). Analizy Caspariego wykazują, że odnośne fragmenty należą do młodszych warstw Tanach, w związku z czym uważa on, że „k^sśl” wyparło czy też zastąpiło synonimiczny termin „nāḥāl”²⁵. Wśród kontekstów, w których występuje „k^sśl”, liczebnie przeważa przeciwstawienie tego słowa „mądrymu” lub „mądrości”²⁶.

Ostatnią z najczęściej pojawiających się grup terminów określających głupotę są pochodne od rdzenia „skl”: formy czasownikowe oraz rzeczowniki „sākāl”, „siklūt”²⁷, także jako „sekel” (Koh 10,6 – jeden raz); występują w Tanach dwadzieścia trzy razy. Spokrewnione słowa w innych językach zachodniosemickich oznaczają głupotę czy głupie zachowanie, akadyski termin „saklu” – bycie prostym, nieporadnym, głupkowskim, arabskie „šakela” zaś określa coś, co jest wątpliwe, niejednoznaczne, niepewne²⁸.

W Biblii hebrajskiej terminy te odnoszą się do osoby lub działania kogoś, kto jest uparty i krnąbrny, nieposłuszny Bogu (por. Jr 4,22; 5,21; Koh 10,3)²⁹. Co ciekawe, pochodne od „skl” często łączone są z oceną postępowania władców lub innych ważnych osób – jak Saul (por. 1 Sm 13,13; 26,21), Dawid (por. 2 Sm 24,10), Achitofel (por. 2 Sm 15,31), Asa (por. 2 Krn 16,9) i anonimowy król z księgi Koheleta (por. Koh 2,12; 13,19) – można zatem przypuszczać, że wyrażały one nieodpowiedzialne i niespektujące woli Boga postępowanie publiczne, szczególnie związane ze sprawowaniem władzy³⁰.

Kolejne terminy używane na określenie różnych rodzajów głupoty to między innymi „peti”, „bā’ār” (i niektóre czasownikowe pochodne od rdzenia „b^t”), „hōlēl”, „lēš”, „ḥasar-lē”, pochodne od rdzenia „šg”³¹ i cały szereg

²³ Osiemdziesiąt razy w różnych formach pochodnych wraz z nazwami własnymi.

²⁴ W pierwszych dziewięciu rozdziałach Księgi Przysłów tylko 4 razy, w sekcji 10,1-22,16 aż 30 razy, a w pierwszych dwunastu wersach rozdziału dwudziestego szóstego 11 razy.

²⁵ Por. Caspari, dz. cyt., s. 676.

²⁶ Por. Ps 49,11; Prz 3,35; 10,1.23; 12,23; 13,16.20; 14,8.16.24.33; 15,2.7.14.20; 17,10.16.24; 21,20; 23,9; 26,5; 28,26; 29,11; Koh 2,14-16; 4,13; 6,8; 7,4-5; 9,17; 10,2.12. Na temat użycia tego terminu w judaizmie i w Nowym Testamencie zob. np. G. Berta, hasło „μωπός”, w: *Theological Dictionary of the New Testament*. t. 4, s. 832-847; Caspari, dz. cyt.

²⁷ Por. Koh 1,17; 2,3; 12,13; 7,25; 10,1.13. W tej formie rzeczownik ten w innych miejscach nie występuje.

²⁸ Zob. hasło „לָקַל”, w: Koehler, Baumgartner, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, s. 755.

²⁹ Wyliczenie zob. M. Sæbø, hasło „שָׁלַח śkāl hi. to have insight”, w: *Theological Lexicon of the Old Testament*, s. 1270.

³⁰ Por. I.G. Peterson, J. Rea, hasło „Fool, Foolish”, w: *Wycliffe Bible Encyclopedia*, red. Ch.F. Pfeiffer, J. Rea, H.F. Vos, wyd. elektroniczne, Moody Press, Chicago 2005.

³¹ Rdzeń o tyle ciekawy, że to właśnie od niego pochodzi rozpowszechnione w przedwojennej Polsce określenie wariata, szaleńca: „myszygene” (por. Oz 9,7; 2 Krl 9,11; Jr 29,26 i in.).

wyrażeń opisowych lub metaforycznych. Wszystkie one mają oczywiście swoją specyfikę, ale stosowane są wymiennie i mogą być uznane za wyrażenia synonimiczne. W tej grupie na wyróżnienie zasługuje termin „peṭî”, określający człowieka naiwnego, który nie jest zatwardziały w głupocie (por. Prz 22,3; 27,12; Ez 45,20), ale raczej bezmyślny, ewentualnie duchowo lub intelektualnie leniwy. Dla peṭî jest ratunek, a pouczenie go ma sens i może przynieść dobre owoce (por. np. Prz 19,25; 21,11)³². W polskich tłumaczeniach termin „peṭî” oddawany jest najczęściej przez słowa „prostaczek”, „niedoświadczony”, „naiwny”.

Swoistą definicję głupoty biblijnej znajdujemy w Księdze Izajasza: „Bo głupi wygłasza niedorzeczności i jego serce obmyśla nieprawość, żeby się dopuszczać bezbożności i mówić przewrotnie o Panu, żeby żołądek głodnego pozostawić pustym i spragnionego pozbawić napoju” (Iz 32,6). W tym jednym zdaniu znajdujemy wszystkie najważniejsze aspekty biblijnej głupoty: skłonność głupca do gadulstwa (wskutek przekonania o swojej racji), czynienie zła, bezbożność i wynikające z głupoty mówienie niedorzeczności o Bogu, wreszcie, a może w konsekwencji powyższego: brak uczuć wyższych, w tym miłosierdzia.

ZWYKŁA GŁUPOTA

Zanim przejdziemy do najczęstszych kontekstów, w jakich mowa jest o głupocie w Biblii hebrajskiej, trzeba zaznaczyć, że w niektórych przypadkach niczym nie różni się ona od tego, jak współcześnie rozumiemy to pojęcie, jest więc brakiem rozsądku, wiedzy, naiwnością czy zwykłą bezmyślnością (np. Prz 10,14; 14,15; 18,13)³³. Brak wiedzy oraz inne dysfunkcje intelektualne nie były jednak dla starożytnych Hebrajczyków istotą głupoty. Brała się ona wprawdzie z niemożności zrozumienia otaczającego człowieka świata, ale manifestowała się przez burzenie jego porządku. Najgorszym rodzajem głupoty było niedostrzeganiem mocy i wspaniałości samego Boga.

GŁUPOTA I MĄDROŚĆ – SIOSTRY BLIŹNIACZKI

Głupota jest przede wszystkim przeciwieństwem mądrości. Oba przymioty bardzo często wspominane są na kartach Biblii obok siebie, niemal nieroz-

³² Por. J.L. Crenshaw, *Old Testament Wisdom: An Introduction*, Westminster John Knox Press, Louisville 1998, s. 67.

³³ W *Słowniku Języka Polskiego PWN* głupota definiowana jest jako „brak wiedzy lub bezmyślność; też przejaw czyjejś bezmyślności; tępota” (hasło: „Głupota”, w: *Słownik Języka Polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/głupota;2462068.html>). Taki obraz głupca znajdujemy w deuterokanonicznej Księdze Syracha (por. Syr 21,14-26).

łącznie. I wprawdzie przynoszą skrajnie przeciwne skutki, ale łączy je wiele pozorów³⁴. Głupota jak może, tak udaje mądrość, a ponieważ jest znacznie łatwiejsza do osiągnięcia, mniej wymagająca oraz chętniejsza, wielu za mądrość ją uważa. Nie są to jednak równorzędne konkurentki. Głupota stanowi niejako pasożyta mądrości: sama jest niekreatywna, brak jej myśli i fantazji³⁵, dlatego żeruje na owocach mądrości, a równocześnie – podobnie jak kłamstwo – podszywa się pod prawdę. W rezultacie głupim najgorszego rodzaju okazuje się ten, który uwierzy w jej kłamstwo i żywi głębokie przekonanie o swojej mądrości (por. Prz 26,12; 28,26) – dla kogoś takiego nie ma lekarstwa, a jakiegokolwiek starania, żeby go pouczyć, przekonać do mądrości, pozostają bezowocne. Mądrość pozostaje bezradna wobec głupoty, której niewielka nawet ilość niszczy mądrość; mała głupota jest głośniejsza niż wielka mądrość (por. Koh 10,1-3; Prz 1,22)³⁶.

Swego rodzaju pojedynek mądrości i głupoty przedstawiony został w dziewiątym rozdziale Księgi Przysłów. Dwie kobiety, Mądrość i Głupota, zwracają się do młodych mężczyzn: Mądrość proponuje im „drogę rozsądku” (Prz 9,6), a w rezultacie życie – co w języku biblijnym oznacza szczęście, dobrobyt, powodzenie, sławę (por. Prz 8,35) – podczas gdy głupota prowadzi w głębinę szeolu (por. Prz 9,18). Podobne zestawienie mądrości i głupoty znajdujemy w Księdze Koheleta (por. Koh 10,1-20; 2,13; 7,25). Autor pokazuje, jak mądrość buduje autorytet, umacnia honor i daje satysfakcję. Głupota, która w swojej istocie jest odrzuceniem Boga, odwrotnie, kompromituje i prowadzi do ruiny³⁷. Głupota to wyrodna siostra mądrości – podszywając się pod nią, równocześnie jej nienawidzi (por. Prz 1,22; 18,2).

GLUPOTA – POPLĄTANIE W PORZĄDKU ŚWIATA I ŻYCIA

Głupota to przede wszystkim nieład serca, nie zaś stan umysłu. Nie jest głupi ten, kto czegoś nie wie, ale ten, kto źle postępuje. Biblijne widzenie głupoty w kategoriach moralnych nie jest wyjątkowe. Postrzeganie takie, wspólne dla kultur starożytnego Bliskiego Wschodu, nie było obce także filozofii greckiej. W ujęciu Platona czy Arystotelesa *sophia* (mądrość) i *phronesis* (rozsądek) nie tylko same były cnotami, ale także umożliwiały cnotliwe życie.

³⁴ Antynomia ta, prosta w Biblii hebrajskiej, mocno komplikuje się w Nowym Testamencie, gdzie pewne rodzaje mądrości nazywane są głupotą, a to, co niektórzy uważają za głupotę, ukazwane jest jako prawdziwa mądrość (por. np. 1 Kor 1,18-20.26.27; 3,18-20).

³⁵ Por. Z w o l i n s k i, dz. cyt., s. 16.

³⁶ Por. tamże, s. 9n.

³⁷ Por. hasło „Book of Ecclesiastes”, w: W.A. Elwell, P.W. Comfort, *Tyndale Bible Dictionary*. Tyndale House Publishers, Wheaton 2001, s. 400.

Z kolei głupotę (gr. *aphrosýnē*) traktowano jako etyczną niepełnosprawność (por. Mk 7,21-22)³⁸. Według tych myślicieli, podobnie jak w Biblii, głupota jest działaniem przeciwko regułom rządzącym życiem wspólnoty lub działaniem bez rozeznania stworzonego przez bogów porządku³⁹.

Głupiec to zatem przede wszystkim człowiek czyniący zło, krzywdzący samego siebie i innych – grzesznik⁴⁰. Zło, które czyni, wynika z błędnej oceny tego, co dobre, wartościowe, ważne, godne starania. Głupota niszczy wszelkie relacje człowieka, a wszystkim, którzy w tych relacjach pozostawali, przynosi nieszczęście (por. Prz 13,20; 17,12).

Cięższe przypadki głupoty to poważne przekraczanie praw i obyczajów, szczególnie w sferze etyki seksualnej: gwałt (por. Rdz 34,7), seks przedmałżeński (por. Pwt 22,21), cudzołóstwo (por. Jr 29,23), kazirodztwo (por. 2 Sm 13,12), grupowe zgwałcenie przybysza (por. Sdz 19,23)⁴¹, lub w zakresie ciężkich przestępstw kryminalnych.

Głupiec jest niecierpliwy (por. Prz 12,16; 27,3; 29,9; 14,17.29), leniwy (por. Prz 6,6-11; 24,30-31), łatwo wpada w gniew (por. Prz 11,4; 12,16; 14,35; 15,1; 16,14; 17,25; 19,11-12; 19,19; 20,3; 21,14.19.24; 22,24; 24,18.22; 25,28; 27,3-4; 29,11.22; 30,33; Hi 5,2; Koh 7,9-14), pozbawiony jest honoru (por. Prz 20,3; 29,9), a nawet lubi to, co przynosi dyshonor (por. Prz 10,23; 13,19), brak mu dyscypliny (por. Prz 1,7; 5,23; 7,22; 15,5; 16,22), pogardza własną matką (por. Prz 15,20), stanowi zmartwienie i nieszczęście dla rodziców (por. Prz 10,1; 17,21.25; 19,13), jest nieprzydatny i niepomocny (por. Prz 26,6; Koh 10,15b; por. Prz 15,7), poproszony o pomoc wręcz szkodzi (por. Prz 26,10). Głupota to przeciwieństwo sprawiedliwości (hebr. *šēdāqāh*, „*šaddiq*” – np. Prz 14,9). Działania głupca przynoszą wstyd (por. Prz 3,35; 26,1.8; 19,10) innym, on sam natomiast nie widzi w nich nic złego czy niestosownego (por. Prz 14,9).

Tego rodzaju głupota dobrze przedstawiona została w siedemnastym rozdziale Księgi Przysłów, w którym znajdujemy charakterystykę głupca z wszystkimi jego przypadłościami. Tekst ten warto przytoczyć w całości, jest

³⁸ Por. np. H.G. Gadamer, *Idea dobra w dyskusji między Platonem a Arystotelesem*, tłum. Z. Nerczuk, Antyk, Kęty 2002, s. 47n.; zob. M. Koszałko, *Rozwój pojęcia woli w pogańskiej filozofii starożytnej – Sokrates, Platon, Arystoteles*, „Roczniki Filozoficzne” 63(2015) nr 2, s. 157-186; T. Leś, *Koncepcje mądrości w filozofii Sokratesa, Platona i Arystotelesa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2016.

³⁹ Zob. Ch.M. Maier, *Tor / Torheit (AT)*, www.bibelwissenschaft.de/stichwort/36022. Por. K. Albert, *O platońskim pojęciu filozofii*, tłum. J. Drewnowski, IFiS PAN, Warszawa 1991, s. 31.

⁴⁰ Por. W. Richter, *Recht und Ethos. Versuch einer Ortung des weisheitlichen Mahnspruches*, Kösel Verlag, München 1966, s. 50n. W Ewangelii św. Marka – podobnie – głupota umieszczona została w szeregu innych grzechów obok: złych myśli, nierządu, kradzieży, zabójstwa, cudzołóstwa, chciwości, przewrotności, podstępów, wyuzdania, zazdrości, obelg i pychy (por. Mk 7,20-22).

⁴¹ Por. też: Syr 25,2.

bowiem swoistym (poetyckim) summarium tego, co na temat głupoty i głupca mówi Biblia hebrajska: „Raczej spotkać niedźwiedzicę, co dzieci straciła, niżeli nierozumnego w jego głupocie. Kto złem za dobro płaci, temu zło nie ustąpi z domu. Kłótnie zaczynać, to dać upust wodzie, nim spór wybuchnie, uciekaj! Kto bezbożnego uwalnia i kto skazuje prawego – obydwaj są obrazą dla Pana. Po co pieniądze w rękach nierozumnego? By kupić mądrości? Brak mu rozumu. Przyjaciół kocha w każdym czasie, ale bratem się rodzi w nieszczęściu. Nierozumny jest, kto daje porękę lub przysięgą ręczy za bliźniego. Kto lubi przewinę, lubi i kłótnię; kto bramę podwyższa, szuka upadku. Szczęścia nie zazna serce przewrotne, w nieszczęście wpada nieszczerzy w języku. Kto rodzi głupca – to na własne zmartwienie; nie cieszy się ojciec nicponia. Radość serca wychodzi na zdrowie, duch przygnębiony wysusza kości. Występny wyjmuje dar z zanadru, by ścieżki prawa naginać. Przed rozsądnego obliczem jest mądrość, lecz oczy nierozsądnego na krańcach świata. Zmartwieniem ojca – syn nierozumny, goryczą – dla swej matki” (Prz 17,12-25)⁴².

Charakterystyczne w powyższym tekście jest to, że „głupi” funkcjonuje jako synonim „grzesznika” i „bezbożnego” oraz przeciwieństwo „sprawiedliwego”, „przyjaciela”, „brata”. Głupota idzie w parze z agresją, niezgodą, niesprawiedliwością, przewrotnością oraz naiwnością. W sapienclalnej Księdze Przysłów głupota ukazana zostaje zatem przede wszystkim jako niezdolność dostrzegania i pragnienia tego, co sprawiedliwe, dobre, a w konsekwencji jako wybieranie tego, co złe. Człowiek głupi to ktoś, kto marnuje swoje życie (a przy okazji życie swoich najbliższych), głupota bowiem zawsze prowadzi do nieszczęścia.

AUTOAFIRMACJA GŁUPOTY

Szczególnymi cechami charakteryzującymi głupca są: pewność siebie, arogancja, przekonanie o własnej mądrości, o swojej racji (por. Prz 12,15; 26,5.12; 28,26), a przede wszystkim rozmiłowanie w mówieniu (por. Koh 10,12-14; Prz 14,3; 18,2.6-7). Głupota w tekstach jej dotyczących zaskakująco często (na różne sposoby) łączona jest z ustami, wargami, mową (por. np. Prz 17,28; 10,8.10.14; 14,3; 12,23; 15,2, 18,6-7.13). Głupca łatwo poznać po jego mowie (por. Prz 10,14; 18,2; Koh 5,2; Syr 20,7), która prowadzi do kłótni, jest karygodna i fatalna w skutkach, a w najlepszym przypadku zupełnie bezużyteczna (por. Prz 10,18; 15,7; 18,6; 19,3⁴³). Głupiec – jakkolwiek określany – powinien milczeć. Autor Księgi Przysłów dowcipnie zauważa: „I głupi, gdy milczy,

⁴² Podobną listę przywar głupca odnaleźć można w deuterokanonicznej księdze Syracha (por. Syr 21,1-22,18).

⁴³ Por. też: Syr 18,18; Tt 3,9.

uchodzi za mądrego, gdy wargi zamyka – za rozumnego” (Prz 17,28). Głupcy, niestety, nie tylko nie chcą milczeć, ale z lubością wygłaszają podniosłe mowy (por. Prz 17,7)⁴⁴.

Człowiek głupi nie zasługuje na powodzenie w życiu, często jednak pomyślność jest jego udziałem (por. Prz 30,21-23). Proroctwo Izajasza (por. Iz 32,1-4) zapowiada jednak także sytuację odwrotną, kiedy to „król będzie panował sprawiedliwie i książęta rządzić będą zgodnie z prawem” (Iz 32,1), a wtedy „serca nierozważnych zrozumieją wiedzę” (Iz 32,4). Warto w tym miejscu zauważyć, że „nierozważni” to forma pochodna od rdzenia „mhr”, oznaczającego pośpiech, zabieganie. Słowo to odnosi się zatem do ludzi, których złe rozeznanie wynika raczej z nieuwagi, braku rozważenia czy powierzchowności sądów (z pośpiechu w myśleniu lub z niemyślenia z powodu pośpiechu). Kolejny werset (por. Iz 32,5) mówi już nie o zmańdzeniu, a jedynie o demaskacji głupca (hebr. *nāḥāl*).

Co do możliwości zmańdzenia głupca, Biblia hebrajska jest raczej pesymistyczna. Głupota ma oczywiście swoje odcienie i stopnie. Jej „najłżejsze” rodzaje oddają terminy: „peṭī”, czyli „prostaczek”, i „ḥasar-lēḥ”⁴⁵ – to drugie wyrażenie można tłumaczyć jako „niespełna rozumu”⁴⁶. Dla głupców obu tych rodzajów jest jeszcze nadzieja (por. Ps 19,8), obie „przypadłości” wyleczyć można różgą i pouczeniem (por. Prz 10,13; 21,11; 22,15)⁴⁷. Dla prostaczków i ludzi niespełna rozumu mądrość jest na wyciągnięcie ręki, muszą jednak dokonać świadomego wyboru i podjąć choćby minimalny wysiłek (por. Prz 9,1-6)⁴⁸. Aby nie stać się głupim, trzeba słuchać słów pouczenia i mądrości (por. Prz 19,27; 1,7). Księga Przysłów pociesza: „Synu, jedź miód, bo jest dobry, plaster miodu jest dobry na podniebienie. Podobnie jest, wiedz, z mądrością dla twej duszy. Znajdziesz ją, przyszłość masz pewną, nie zawiedzie cię twoja nadzieja” (Prz 24,13-14)⁴⁹.

⁴⁴ Por. Syr 20,13-20; 27,13; 41,15. W Syryjskiej Apokalipsie Barucha (2 Ba 70,5) elementem globalnego zamętu na „końcu czasów” ma być milczenie mędrca (mędrców) i przemawianie głupiego (głupich). Odwrócenie ról zapowiada Pierwszy List do Koryntian (por. 1 Kor 1,26-29).

⁴⁵ Tego typu głupota może jednak prowadzić do zguby (por. Prz 6,32; 7,7-22).

⁴⁶ Bardziej dosłownie: „wybrakowane serce”. W Septuagincie w piątym rozdziale Księgi Jeremiasza pojawia się termin „ἀκάρδιος” (Jr 5,21) – w odniesieniu do ludu – z kontekstu tego wersetu wynika jednak, że chodzi o delikt znacznie poważniejszy: o nierozpoznanie Boga. W Księdze Przysłów przewinienia przypisywane tego typu człowiekowi też nie są całkiem błahe: cudzołóstwo (por. Prz 6,32), korzystnie z usług prostytutki (por. Prz 7,7), pogarda dla innych (por. Prz 11,12), próżniactwo (por. Prz 24,30).

⁴⁷ Księga Syracha (por. Syr 42,8) poucza, że obowiązkiem uczciwego i roztropnego człowieka jest napominanie głupca (hebr. *pwth* wkswl). Por. też: Ps 2,10.

⁴⁸ Brak mądrości nie zawsze równoznaczny jest z głupotą. Autor nowotestamentalnego Listu św. Jakuba Apostoła pisze: „Jeśli zaś komuś z was brakuje mądrości, niech prosi o nią Boga, który daje wszystkim chętnie i nie wymawiając, a na pewno ją otrzyma” (Jk 1,5).

⁴⁹ W Księdze Syracha zapisano jednak: „Głupi z powodu usłyszanego słowa ból odczuwać będzie, jak rodząca – z powodu dziecięcia” (Syr 19,11). Por. Syr 19,12.

W innych przypadkach szanse wyzbycia się głupoty są niewielkie. Głupiego można wprowadzić nawoływać do zmadrzenia (por. Prz 8,5; 9,1-6), ale najczęściej nie przyniesie to żadnego rezultatu, bo głupiec jest przywiązany do własnej głupoty (por. Prz 14,24; 17,10.16; 23,9; 26,11; por. też: Koh 10,2). W dwudziestym szóstym i dwudziestym siódmym rozdziale Księgi Przysłów odnajdujemy takie oto konstatacje: „Choć stłuczysz głupiego w móżdżerzu tłuczkiem razem z ziarnami, głupota go nie opuści” (Prz 27,22) i „Jak pies powraca do swoich wymiotów, tak niemądry powtarza swoje szaleństwa” (Prz 26,11); rozdział szesnasty zaś zawiera pouczenie, że „karcenie głupich jest głupotą” (Prz 16,22). Terapia głupoty jest niezwykle trudna, ponieważ cecha ta ma swoje korzenie w lenistwie (por. Prz 12,11; 24,30), naiwności (por. Prz 9,16; 14,15) i pysze – stąd w większości przypadków pozostaje, jak one, niewyleczalna (por. Prz 1,22; 15,21; 23,9; 26,11; Syr 21,14; 22,9-12). Ostatnią nadzieją jest możliwość oświecenia przez słowo Boże (por. Ps 119,130)⁵⁰, a pewną pociechę stanowi ponadto wizja ostatecznej szczęśliwości, gdzie nie będzie już głupoty (por. Iz 35,8).

GLUPOTA – ATRAKCYJNA PRZEWODNICZKA KU ŚMIERCI

Jak wynika z powyższego zestawienia – głupota wydaje się głupiemu wyjątkowo powabna, w swych konsekwencjach jednak okazuje się potworem zjadającym własne dzieci. Bezpośrednimi konsekwencjami niszczenia praw rządzących życiem i światem oraz odwrócenia się od Boga są nieszczęścia, prowadzące ostatecznie do katastrofy lub śmierci (por. Sdz 19-20; Prz 18,7)⁵¹. W pierwszych siedmiu rozdziałach Księgi Przysłów głupota przedstawiana jest jako uwodzicielska kobieta – „cudza żona”, „obca” (Prz 2,16; 7,5⁵²) – czyhająca na niewinność młodzieńca. Podobnie jak w przypadku cudzołóstwa, romans z głupotą prowadzi do utraty dobrego imienia, majątku (por. Prz 5,9-10; 6,32-35), a nawet tego, co głupota rozdaje w nadmiarze: samozadowolenia (por. Prz 14,3)⁵³. Głupi sam na siebie sprowadza nieszczęście, a ostateczną konsekwencją ulegania podszeptom głupoty jest śmierć: „Odstępstwo prostaków ich uśmierci, bezmyślność niemądrych ich zgubi” (Prz 1,32)⁵⁴, jeśli

⁵⁰ Jedynie zdobywanie mądrości, która płynie z bojaźni JHWH i posłuszeństwa Jego słowu, stanowi dla człowieka drogę do prawdziwej chwały (por. Prz 4,5; Ps 111,10).

⁵¹ Wskazuje na to również przypowieść o budowie domu z Kazania na górze (por. Mt 7,26-27) oraz fragment Księgi Syracha (por. Syr 22,11n.).

⁵² Opisem tego typu kobiety (być może w sensie alegorycznym) jest qumrański poemat 4Q184 (zob. np. M. A u b i n, „*She is the beginning of all the ways of perversity*”: *Femininity and Metaphor in 4Q184*, „*Women in Judaism: A Multidisciplinary Journal*” 2(2001) nr 2, s. 1-23).

⁵³ Por. Syr 20,13; 22,12.

⁵⁴ Jeszcze bardziej jednoznacznie ujmuje tę myśl autor Drugiego Listu św. Piotra Apostoła (por. 2 P 2,20-22).

bowiem „bezbożnym owładną występki, trzymają go więzy grzechu, umrze z braku karność, pobłądzi z ogromu głupoty” (Prz 5,22-23). Koniec głupca jest wyjątkowo haniebnym (por. 2 Sm 3,33; Jr 17,11). Co gorsza, głupota szkodzi nie tylko jemu, ale także tym, którzy się z nim stykają (por. Prz 13,20; 17,12).

GŁUPOTA – LEKCEWAŻENIE BOGA

Bezbożność to najgorszy rodzaj głupoty. W aspekcie religijnym przejawia się ona na dwa sposoby. Pierwszy polega na lekceważeniu Bożych praw i pouczeń, a w konsekwencji na łamaniu porządku Bożego, drugi zaś na lekceważeniu samego Boga, podawaniu w wątpliwość Jego mocy (por. Ps 14,1; 53,1) albo po prostu niebraniu pod uwagę Jego woli⁵⁵. Z obu tych powodów głupota obraża Boga (por. Ps 74,18.22). Ponadto, podobnie jak inne jej rodzaje, także i ta może być indywidualna oraz grupowa (por. np. Pwt 32,6; Jr 4,22; 5,21)⁵⁶.

Głupota stanowi źródło i przyczynę grzechu (por. 2 Sm 24,10; 1 Krn 21,8; Prz 24,9), który jest nie tylko złym uczynkiem, ale także działaniem godzącym w dobroć, godność i sprawiedliwość Boga, stąd też odniesienia do głupoty pojawiają się w wyznaniach przewin i grzechów (por. np. Ps 38,5-6; 69,6⁵⁷). Do tej kategorii win należy także bałwochwalstwo, będące głupotą podwójną – przede wszystkim dowodzi ono braku rozeznania porządku świata i mocy Boga, a ponadto szkodzi samemu bałwochwalcy czy bałwochwalcom (por. Pwt 32,21; Jr 10,8-9.14-16; 51,17; Iz 44,18-19). Na taką właśnie głupotę wskazuje pieśń Mojżesza (zob. Pwt 32,1-43) zamykająca opowieść Pięcioksięgi, w której mowa jest o tym, że za odejście od wierności JHWH Izrael został nazwany „ludem głupim (hebr. *nāḇāl*⁵⁸) i niemądrym (hebr. *lō-ḥākām*)” (Pwt 32,6). W bardzo podobnym kontekście (brak bojaźni Bożej, nieposłuszeństwo, niewierność, nierozpoznanie dobroci i potęgi JHWH) w Księdze Jeremiasza pojawia się określenie „lud nierozumny i bezmyślny (hebr. *‘am sākāl w’ēy n lēḇ*)” (Jr 5,21-24)⁵⁹. Głupotą był nie tylko sam akt bałwochwalstwa i otwarte przeciwstawienie się woli Boga, ale również brak pobożności i gorliwości. Pragnienie Boga i poszukiwanie Go są przejawami mądrości (por. Ps 14,2; 53,3)⁶⁰. Głupotą grzeszą także prorocy, jasnowidze czy doradcy,

⁵⁵ Por. Syr 16,23; 20,16n; 20,20; Łk 12,16-21.

⁵⁶ Por. Ef 4,18; 1 P 1,14 – o głupocie pogan.

⁵⁷ Por. Ps 107,17 (to tekst trudny i niepewny).

⁵⁸ Termin ten łączy w sobie idee głupoty, odstępstwa (zdrady) i świętokradztwa zarazem (por. R o t h, dz. cyt., s. 405-409).

⁵⁹ Por. Mdr 12,23-24; Syr 50,26; Rz 1,22-23. Por. też: C a s p a r i, dz. cyt., s. 684.

⁶⁰ Por. też: 1 Kor 2,14.

którzy zamiast woli Boga ogłaszają swoje własne sądy (por. Ez 13,3; Jr 29,23; Iz 19,11-12; 44,25, prawdopodobnie też Oz 9,7) oraz przywódcy, którzy prowadzą lud ku bezbożności (por. Jr 10,21).

Szczególnym przejawem głupoty według Biblii hebrajskiej było świętokradztwo. W Księdze Jozuego (por. Joz 7,15) zapowiedziana jest kara (kara śmierci przez spalenie wraz z dobytkiem) za przywłaszczenie sobie czegokolwiek obłożonego łąką – czyli tego, co spośród zdobyczy wojennych uznano za ofiarę dla Boga. Czyn taki został nazwany „n^eḥālāh”.

Głupotę bezgraniczną zaś stanowiło odrzucenie Boga. Słynne zdanie „Mówi głupi w swoim sercu: «Nie ma Boga»” (Ps 14,1; 53,2) jest wyznaniem człowieka, który chce żyć, jakby nie było Boga Prawodawcy. Psalmista kontynuuje: „Oni są zepsuci, ohydne rzeczy popełniają, nikt nie czyni dobrze” (Ps 14,1), a kolejne wersety tej pieśni udowadniają, że nie chodzi tu o teoretyczne rozważania na temat egzystencji Boga, ale o sposób życia (por. też: Ps 12,2-19; 73,3-28). Ludzie źli i bezbożni zasługują na potępienie, między innymi dlatego, że wygadują głupstwa (por. Iz 9,16). Głupi jest naród, który nie uznaje Boga (por. Jr 4,22), wtedy jego „mądrość” polega jedynie na czynieniu zła, a wskutek tego wszystko pogrąża się w bezładzie, ciemności i niesprawiedliwości – do zniszczenia nie potrzeba nawet kary Bożej (por. Jr 4,23-26). Największą karą za głupotę jest po prostu brak interwencji Boga i pozostawienie głupca samemu sobie (por. Oz 4,6; Prz 1,32).

*

Głupota, jakkolwiek nazywana w języku hebrajskim, rzadko rozumiana była jako brak walorów intelektualnych, znacznie częściej jako niedostatek moralny lub duchowy. Głupcem w Biblii hebrajskiej nie był nazywany ktoś, kto nie myślał lub nie potrafił właściwie dedukować, ale ten, kto myślał egoistycznie (nawet jeśli było to myślenie bardzo logiczne), pożył zły rzeczy, działał, nie bacząc na skutki, człowiek przemądrzały, głośny, chętny, próżny, ktoś, kto nie akceptował porządku moralnego, a w rezultacie ignorował potrzeby innych, w szczególności – słabszych i biednych. Najwyższy stopień głupoty stanowi według autorów ksiąg biblijnych odrzucenie lub ignorowanie największej oczywistości, jaką jest moc JHWH. Nie mógł być mądry ktoś, kto odrzucał bojaźń Bożą, Boskie prawa, postępował tak jakby nie było Boga czy zlorzeczył Bogu. Wyjątkowo rzadko jednak wspomina się w Biblii hebrajskiej o karze za głupotę. Być może dlatego, że kara zakłada możliwość zmiany postępowania, a ta w przypadku człowieka głupiego jest wyjątkowo mało prawdopodobna. Głupota ma jednak swoje tragiczne konsekwencje, nieuchronnie bowiem prowadzi do zguby.

BIBLIOGRAFIA / BIBLIOGRAPHY

- Albert, Karl. *O platońskim pojęciu filozofii*. Translated by Jerzy Drewnowski. Warszawa: IFiS PAN, 1991.
- Aubin, Melissa. "“She is the beginning of all the ways of perversity”: Femininity and Metaphor in 4Q184." *Women In Judaism: A Multidisciplinary Journal* 2, no. 2 (2001): 1–23.
- Barth, Jakob. *Wurzeluntersuchungen zum hebräischen und aramäischen Lexicon*. Leipzig: J.C. Hinrichs, 1902.
- Bertram, Georg. “μῶρος.” In *Theological Dictionary of the New Testament*. Vol. 4. Edited by Gerhard Kittel and Gerhard Friedrich. Translated by Geoffrey William Bromiley. Grand Rapids: Eerdmans, 2000. Electronic edition.
- . “φῆν.” In *Theological Dictionary of the New Testament*. Vol. 9. Edited by Gerhard Friedrich. Translated by Geoffrey William Bromiley. Grand Rapids: Eerdmans, 2000. Electronic edition.
- Bibliamowi.pl. *Glupota*. bibliamowi.pl/zagadnienie/glupota/.
- Caspari, Wilhelm. “Über den Bibl: Begriff der Torheit.” *Neue Kirchliche Zeitschrift* 39 (1928): 668–95.
- Charlesworth, James H. *Graphic Concordance to the Dead Sea Scrolls*. Tübingen and Westminster: Verlag J.C.B. Mohr and John Knox Press, 1991.
- Donald, Trevor. “Semantic Field of ‘Folly’ in Proverbs, Job, Psalms and Ecclesiastes.” *Vetus Testamentum* 13, no. 3 (1963): 285–92.
- Crenshaw, James L. *Old Testament Wisdom: An Introduction*. Louisville: Westminster John Knox Press, 1998.
- Driver, Godfrey Rolles. “Two Astronomical Passages in the Old Testament.” *Journal of Theological Studies* 7, no. 1 (April 1956): 1–11.
- Elwell, Walter A., and Philip W. Comfort. “Book of Ecclesiastes.” In Elwell and Comfort, *Tyndale Bible Dictionary*. Wheaton: Tyndale House Publishers, 2001.
- Fohrer, Georg. *Das Buch Hiob*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1966.
- Gadamer, Hans-Georg. *Idea dobra w dyskusji między Platonem a Arystotelesem*. Translated by Zbigniew Nerczuk. Kęty: Antyk, 2002.
- Gemser, Berend. *Sprüche Salomos: Handbuch zum Alten Testament*. Tübingen: Verlag J.C.B. Mohr, 1963.
- Jasiński, Mirosław. “Kilka słów o dialogu z mądrym: Studium nad przysłowiem zawartym w Prz 26,4–5.” In *Memoriale Domini: Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Jerzemu Stefańskiemu w 70. rocznicę urodzin*. Edited by Maciej Olczyk and Waldemar Radecki. Gniezno: Prymasowskie Wyższe Seminarium Duchowne, 2010.
- Koehler, Ludwig, and Walter Baumgartner. *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*. Leiden and New York: Brill, 1999. CD-ROM.
- Koszałko, Martyna. “Rozwój pojęcia woli w pogańskiej filozofii starożytnej: Sokrates, Platon, Arystoteles.” *Roczniki Filozoficzne* 63, no. 2 (2015): 157–86.

- Kowalski, Marcin. "Jak chwaląc siebie, oddać chwałę Panu? Strategia i dynamika Pawłowej mowy w 2 Kor 10–13." *Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia Biblistów Polskich* 11 (2014): 333–54.
- Kratz, Reinhard G., Annette Steudel, and Ingo Kottsieper, eds. *Hebräisches und aramäisches Wörterbuch zu den Texten vom Toten Meer*. Vol. 1. Berlin: De Gruyter, 2017.
- Kuhn, Karl Georg, ed. *Konkordanz zu den Qumrantexten*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1960.
- Leś, Tomasz. *Koncepcje mądrości w filozofii Sokratesa, Platona i Arystotelesa*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2016.
- Maier, Christl M. *Tor / Torheit (AT)*. www.bibelwissenschaft.de/stichwort/36022.
- Meyer, Rudolf. *Hebräische Grammatik*. Vol. 2. Berlin: De Gruyter Verlag, 1969.
- Peterson, Irving G., and John Rea. "Fool, Foolish." In Charles F. Pfeiffer, John Rea, and Frederic Vos, *Wycliffe Bible Encyclopedia*. Chicago: Moody Press, 1975. Electronic edition.
- Poniży, Bogdan. *Księga Mądrości na dziś*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Teologiczny. Redakcja Wydawnictw, 2014.
- Pudelfko, Jolanta Judyta. "Wychowanie według Syracyclesa." *Verbum Vitae*, no. 21 (2012): 83–104.
- Richter, Wolfgang. *Recht und Ethos: Versuch einer Ortung des weisheitlichen Mahnspruches*. München: Kösel Verlag, 1966.
- Rosik, Mariusz. "Jezus–Architekt: Czyli o budowaniu domu na skale." *Zeszyty Karmelitańskie*, no. 4 (29) (2004): 25–9.
- Roth, Wolfgang M. W. "NBL." *Vetus Testamentum* 10, no. 4 (1960): 394–409.
- Sæbø, Magne. "כִּסִּיל ewil fool." In *Theological Lexicon of the Old Testament*. Edited by Ernst Jenni and Claus Westermann. Peabody: Hendrickson Publishers, 1997.
- . "כִּסִּיל kesil fool." In *Theological Lexicon of the Old Testament*. Edited by Ernst Jenni and Claus Westermann. Peabody: Hendrickson Publishers, 1997.
- . "נָבָל nābāl fool." In *Theological Lexicon of the Old Testament*. Edited by Ernst Jenni and Claus Westermann. Peabody: Hendrickson Publishers, 1997.
- . "שִׂכְלִי skl hi. to have insight." In *Theological Lexicon of the Old Testament*. Edited by Ernst Jenni and Claus Westermann. Peabody: Hendrickson Publishers, 1997.
- Schmid, Hans Heinrich. *Wesen und Geschichte der Weisheit*. Berlin: Alfred Topelmann, 1966.
- Skladny, Udo. *Die ältesten Spruchsammlungen in Israel*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962.
- Śliwiński, Piotr J. "'Mówi głupi w sercu swoim: Nie ma Boga;': Szkic do filozoficznych dziejów motywu biblijnego (Ps 14,1; 53,2)." In *Rozumienie Biblii*. Edited by Tomasz Jelonek. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, 2006.
- Wagner, Max. *Die lexikalischen und grammatikalischen Aramaismen im alttestamentlichen Hebräisch*. Berlin: De Gruyter Verlag 1966.

- Węgrzyniak, Wojciech. *Lo stolto ateo: Studio dei salmi 14 e 53*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2014.
- . “Głupota niewiary.” In *Od wiary Abrahama do wiary Kościoła*. Edited by Marcin Kowalski. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2014.
- . “Why is an Atheist a Fool? The Concept of Wisdom in Psalm 14.” In *Isteni Bölcsesség, Emberi Tapasztalat: 23. Nemzetközi Biblikus Konferencia a Szegedi Gál Ferenc Hittudományi Főiskolán 2011, szeptember 08–10*. Edited by Benyik György. Szeged: JATEPress, 2012.
- Wilckens, Ulrich. *Weisheit und Torheit: Eine exegetisch-religionsgeschichtliche Untersuchung zu 1. Kor. 1 und 2*. Tübingen: Verlag J.C.B. Mohr, 1959.
- Wilk, Janusz. “Uczta mądrości (Prz 9,1–6) i biesiada głupoty (Prz 9,13–18).” *Ateneum Kapłańskie* 102, no. 3 (610) (2010): 532–41.
- Wojciechowski, Michał. “Przypowieści o elitach.” *Ateneum Kapłańskie* 145, no. 3 (580) (2005): 434–49.
- Wolniewicz, Marian, and Michał Peter, eds. *Pismo Święte: Stary i Nowy Testament*. Poznań: Wydawnictwo Św. Wojciecha, 1975.
- Załęski, Jan. “Chrystus mocą i mądrością Bożą w 1 Kor 1–2.” *Studia Bobolanum*, no. 1 (2010): 27–47.
- Zwoliński, Andrzej. *O głupocie*. Kraków: Wydawnictwo M, 2012.

ABSTRAKT / ABSTRACT

Piotr BRIKS – Głupi, głupszy... bezbożny. O rozumieniu głupoty w Biblii hebrajskiej
DOI 10.12887/34-2021-1-133-05

Artykuł stanowi omówienie pojęcia głupoty w Biblii hebrajskiej, gdzie jest ono ujmowane w wielu aspektach: etycznym, prawnym, społecznym, religijnym; stosunkowo najrzadziej występuje w odniesieniu do braku wiedzy. O niezwyklej różnorodności fenomenów głupoty świadczy między innymi bogactwo terminów, które zostały użyte dla jej określenia. W artykule omówiono te najczęściej występujące w tekstach biblijnych: „’ėwīl” („’ėwīlī”, „’iwwelet”), „nābāl” („nēbālā^h”), „k^esil” („k^esīlūt”, „kislā^h”) oraz pochodne od rdzenia „skl” (formy czasownikowe, rzeczowniki „sākāl”, „siklūt”). Wspólnym mianownikiem różnie nazywanej i rozumianej głupoty jest w Tanach działanie wbrew jakiemuś porządkowi, łaadowi, harmonii, dobru – a te dla Izraelitów nie tylko pochodziły od Boga, ale były wręcz Jego emanacją. Głupota traktowana jest zatem w Biblii hebrajskiej jako zachowanie negatywne, o niszczycielskiej sile, a nawet jako zaburzenie tego, co dla poszczególnego człowieka i dla całości Izraela najważniejsze – jego relacji z JHWH.

Słowa kluczowe: głupota, Biblia, Stary Testament, Tanach, mądrość

Kontakt: Instytut Historyczny, Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Szczeciński, ul. Krakowska 71-79, 71-017 Szczecin

E-mail: piotr.briks@usz.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0001-7929-2840>

Piotr BRIKS, Foolish, More Foolish... Godless: On the Understanding of Stupidity, as seen in the Hebrew Bible

DOI 10.12887/34-2021-1-133-05

Stupidity, or folly, as seen in the Hebrew Bible, is a diverse, multi-aspect phenomenon. It embraces concepts pertaining to ethics, law, social relations, and religion (broadly understood). Stupidity is also conceived, albeit rarely, as a lack of knowledge. A variety of kinds of stupidity is reflected in, among others, numerous terms applied to describe it. The article discusses the terms most frequently used in the Tanakh: *iwwēleṭ*”), *’ēwīl* (*’ēwīlī*, *’iwwēleṭ*), *nābāl* (*neḥālāh*), and *kesīl* (*kesīlūt*, *kislāh*), as well as the derivatives of the stem *skl* (verbal forms, nouns *sākāl*, *siklūt*). The common denominator among these terms and concepts related to stupidity is acting against a certain Order, Harmony or Good which, for Israelites, not only come from God, but were his emanation. Thus, according to the Hebrew Bible, stupidity is not limited to negative behavior causing destruction, but constitutes an infringement of what is most important for man and for Israel as a whole: their relationship with YHWH.

Key words: stupidity, folly, fool, Bible, Old Testament, Tanakh, wisdom

Contact: Instytut Historyczny, Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Szczeciński, ul. Krakowska 71-79, 71-017 Szczecin, Poland

E-mail: piotr.briks@usz.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0001-7929-2840>